

Vapaan sivistystyön pitkät kaaret – kolme ekspansiota ja rakenteellinen kehittäminen

TÄMÄN TUTKIMUSESITTELYN SISÄLTÖ PÄHKINÄNKUORESSA

Tutkimusesitykseni rakentuu seuraavan rungon pohjalle. Esitykseni on kirjallisuuskooste ja se tukeutuu ns. ”pitkän historian” (esim. Saari 2006, ”Historiallinen käänne”) ajatukseen yli 20 -vuotta pitkien muutosten prosessien kuvaamisesta. Vapaan sivistystyön pitkää kaarta tai pitkää historiaa voidaan vst-oppilaitosten näkökulmasta hahmottaa kahden kehityksen kautta. Ensimmäisen vst-oppilaitosten toimintaympäristön muutosta kuvaavan pitkän kehityksen muodostavat termit: kansanvalistus, kansansivistys, vapaa kansansivistystyö, aikuiskoulutus, aikuiskasvatus ja vapaa sivistystyö sekä niiden käyttö erilaisissa rajauksissa. Tämä kaari kuvaa koko suomalaisten vst-oppilaitosten yli 100-vuotista historiaa. Toisen muutoskehityksen pitkän kaaren keskeisiä kuvaajia puolestaan ovat ammatillinen aikuiskoulutus ja koulutuksen yhteiskunnallisen roolin muutos. Tämä kaari kuvaa kahta jälkimmäistä ekspansiota ja siirtymää rakenteellisen kehittämisen aikaan.

Vapaan sivistystyön oppilaitosten toiminnan yhteiskuntaorientaation muuntumista, voidaan siis pitkällä kaarilla jäsentää tarkemmin kolmen toistaan seuraavan expansion kautta. Ensimmäinen ekspansio on kansanopistojen ja kansalais- ja työväenopistojen perustamisen kausi 1900-luvun vaihteesta toiseen maailmansotaan. Sen voidaan tietyllä tavalla sanoa saavuttaneen kulminaatiopisteensä Castrenin yhden miehen komitean työssä, kun jatkuva valtionapu vapaalle sivistystyölle varmistui 1920-luvun lopulla. Oppilaitosten suhde valtioon muuttui ”kiinteäksi”, se vakiintui ja budjettiresursseja eli vuosittaista valtionosuutta ryhdyttiin maksamaan vapaalle sivistystyölle. Toisen expansion aikana sodan jälkeen perustettiin erityisesti kansalais- ja työväenopistoja maaseudulle, urheiluopistoja, kesäyliopistoja ja vielä 1970-luvulla opintokeskuksia. Tämän kauden keskeiset tapahtumat olivat aikuiskoulutuskomitean työ 1970-luvulla ja ammatillisen aikuiskoulutuksen nousu aikuiskoulutuksen keskiöön 1970- ja 1980-luvuilla. Toisen kauden kulminaatiopiste on siirtyminen menoperusteisesta valtionosuusjärjestelmästä suoriteperusteiseen valtionosuusjärjestelmään. Siirrytään ”jatkuva kasvusta kontrolliin” ja suoritemäärät rajaavat valtionosuuden raamit. Kolmas ekspansio voidaan nähdä tapahtuneen kun kaikki nykyiset vst-oppilaitosmuodot koottiin saman lainsäädännön alle vuonna 1998 koululakien uudistamisen yhteydessä. Näin syntyi ”hallinnollisesti ja lainsäädäntöteknisesti” vapaa sivistystyö. Vapaan sivistystyön oppilaitokset ”kihlattiin” yhtenä kokonaisuutena koulutusjärjestelmään. Huomionarvoista on, että tätä aikaisemmin kesäyliopistot ja liikunnan koulutuskeskukset eivät edustaneet määrittellyllisesti vapaata sivistystyötä. Kesäyliopistot olivat käytännössä yliopistojen kolmas lukukausi ja urheiluopistot toimivat urheiluseurojen toiminnan tukena. ”Äkillisen” kolmannen expansion jälkeen on siirrytty ekspansioiden kaudesta rakenteelliseen kehittämiseen, joka on jatkunut käytännössä koko ajan yhteisen lainsäädännön ja oppilaitosmuotojen yhteen kokoamisen jälkeen vuodesta 1999 alkaen eri muodoissa aina nykypäivään asti. Rakenteellista kehittymistä viime vuosina on vauhdittanut suomalaisen kuntarakenteen tiivistyminen. Seutuopistoja on syntynyt erityisesti kuntaliitosten seurauksena. Muutoksia on tapahtunut viime vuosina myös kansanopistokentässä. Viimeaikaiset rakenteelliset muutokset ovat olleet oppilaitosten ylläpitäjä-rakenteen ja muuntumista erityisesti taloudellisten tekijöiden vaikutuksesta. Valtion resursseja vapaan sivistystyön kokonaisuudelle on leikattu, policy-ohjelmat on otettu ohjaukseen ja muutoksia ja tehostamistoimia vaaditaan. Resursseja suunnataan rakenteelliseen kehittämiseen ja juustohöylätään

kokonaisresurssia. Tulevat vuodet näyttävät, jatkuuko rakenteellinen muutos ja eriytykö vai yhdentyykö vst-oppilaitoskenttä tulevina vuosina?

JOHDANTO

Vst-oppilaitosten toimintaa on 1900-luvun puolella tutkittu paljonkin. Viime vuosikymmeninä tutkimus tällä koulutussektorilla on ollut melko vähäistä. Tätä tutkimuksellisen mielenkiinnon vähentymistä voi selittää paljolti se, että ammatillinen aikuiskoulutus nousi erityisesti 1980-luvulta lähtien vapaata sivistystyötä keskeisemmäksi aikuiskoulutuksen toimintamuodoksi sekä volyymiltaan että resursseiltaan. Vapaata sivistystyötä koskevia tutkimuksia tarkasteltaessa ei voi välttyä myöskään ajatukselta, että kaikki merkittävä sen sisällöstä on jo sanottu ja viime vuosikymmenten sisällölliset keskustelut ovat tietyllä tavalla takaamaa aikaisemmasta tutkimuksesta ja keskustelusta. Lähes kaikissa toimintaa koskevissa tutkimuksissa viitataan lähes poikkeuksetta 100-vuotta vanhoihin teksteihin ja määritelmiin mm. Castrenin määrittelyihin ja hänen yhden miehen komiteansa vuodelta 1929 (mm. Koskinen 2003, Pätäri 2012, Valkonen 2016, 208, ym.). Uutta on viime vuosikymmeninä ollut oikeastaan vain se, että vuosituhannen vaihteen jälkeisten vapaan sivistystyön sisäisten kehittämisohjelmien ja vapaaseen sivistystyöhön kohdistettujen arvioiden jälkeen on lähes poikkeuksetta päädytty tulkintaan vapaan sivistystyön arvojen katoamista valtion ohjausroolin lisääntyessä (vrt. esim. Pätäri ym. 2015). On siirrytty sopeuttavan vapaan sivistystyön aikaan.

Tutkimuksen lähestymistapana käytetään hermeneuttista metodia. Sen avulla pyritään ensin pureutumaan tutkimusalueeseen ja nostamaan esiin vst-oppilaitosten näkökulmasta keskeisiä toimintaedellytysten pitkän historian muutoksia sekä viimeaikaisia keskusteluja ja analysoimaan niiden sisältöä erityisesti kirjallisuusanalyysin avulla. Tämän kuvan synnyttyä pohditaan vielä vst-oppilaitosten toimintaympäristössä aivan viime aikoina tapahtunutta kehitystä ja sen vaikutusta niiden toimintaan.

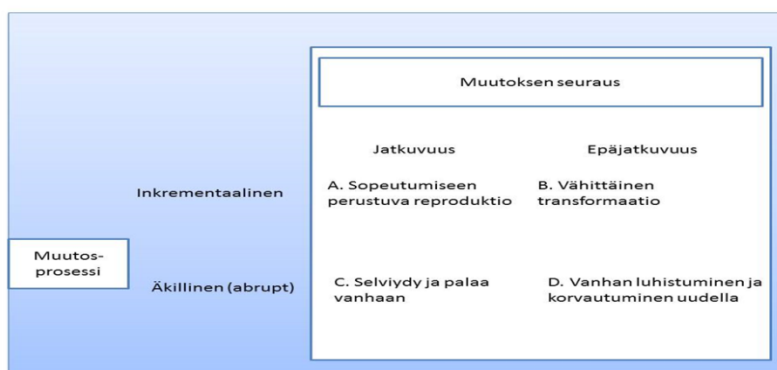
Saaren mukaan historian tutkimuksessa tapahtui käänne 1970-luvulla. Silloin tutkijat alkoivat kiinnostua historian pitkistä ajanjaksoista ja niiden yleistämiseen tähtäävistä teorioista. Myös painopiste tutkimuksissa siirtyi poliittisesta historiasta sosiaalihistoriaan. Ilmiöitä ryhdyttiin selittämään sijoittamalla niitä erilaisiin rakenteellisiin kehyksiin. Historiaa ja historiallisia tapahtumasarjoja selitettiin rakenteellisilla ja institutionaalisilla teorioilla ja syillä jotka liittyvät yhteiskuntaan vakiintuneisiin pelisääntöihin. Voidaan myös puhua ns. ”sosiologisesta käänneestä” jonka jälkeen ainutlaatuisiksi luonnehdittuja tapahtumasarjoja pyritään aikaisempaa enemmän teoretisoimaan. Historiassa käänne tapahtui kohti teoriaa ja sosiaalitieteissä kohti historiaa. Näistä käänneistä aiheutuu joitakin teoreettisia ja metodologisia haasteita. Nämä haasteet ratkaisemalla voidaan kirjoittaa monimutkaisista tapahtumista, jopa 100-vuoden jaksoista, järkevää tapahtumakuvausta. Monimutkaisia ilmiöitä käsittelevä informaatio saadaan tiivistettyä järkeviksi selityksiksi ja valikoivaksi kuvaukseksi. (Saari 2006, 10.)

Saaren mukaan pitkän aikavälin historia kiinnittyy usein sellaiseen syiden ja seurausten tapahtumaketjuun, jonka muutosta voidaan seurata ja joka olennaisesti vaikuttaa yhteiskuntien rakenteistumiseen ja politiikkojen institutionalisoitumiseen. Sihvolaan (2003) viitaten Saari toteaa, että historiallisia kilpailevia tulkintoja on tehty esimerkiksi Suomen eläkejärjestelmän muotoutumisesta. Nämä kilpailevat tulkinnat syntyvät erilaisien lähestymistapojen ja metodologisten ja teoreettisten valintojen kautta. Historiantutkimus voi siten edistyä ja tehdyt tulkinnat lähestyä toisiaan ja niitä koskeva informaatiovaranto kasvaa ja samalla ymmärrys asioista ja niiden suhteista kasaantua. Useat tulkinnat voidaan laittaa ylimalkaiseen paremmuusjärjestykseen arvioiden mitä olennaista ja tärkeää niiden tulokset ovat tuoneet näkyville totuudellisuuden, mielekkyyden tai hyödyllisyyden näkökulmasta. (Saari 2006, 22 – 24.)

Saaren yhteenvedon mukaan saman ongelman tarkasteluun tulisikin käyttää mahdollisuuksien mukaan useita erilaisia lähestymistapoja ja aineistoja. Kokonaisuus olisi näin toimien enemmän kuin osiensa summa. Viitaten Paigeen (1999) Saari toteaa, että tällainen eri näkökulmien täydentävyyttä korostava lähestymistapa soveltuu erityisesti pitkän aikavälin institutionalisoituneisiin prosesseihin ja niiden vertailuun. Paige käyttääkin ”historiallisesti ehdollistetun teorian” käsitettä. Tällä toimintatavalla toimien voidaan yksittäisten tapahtumakulkujen pohjalta tehdä muihin samankaltaisiin tapahtumiin kohdistuvia yleistyksiä säilyttäen tuntuma sattumiin ja muihin yleistettävyyttä rajoittaviin tekijöihin. (Saari 2006, 26.)

Saaren mukaan 10 - 20 vuoden mittaiset ajanjaksot voidaan hallita aineiston määrän ja teoreettisen yleistämisen osalta ohuemmankin teorian avulla. Näin suurin osa yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta on lyhyen aikavälin tarkasteluja. Kun tehdään viisikymmentä tai sata vuotta kattavia analyysejä ne edellyttävät systemaattisia ja perusteltuja aineistoja sekä perusteltua metodologian ja teoreettisten lähtökohtien valintaa. (Saari 2006, 17.) Vaikka vst-oppilaitosten tehtäväkuva lähestytään tässä tutkimuksessa erityisesti niiden laatimien ylläpitämislupahakemusten kautta, tutkimustehtävän ratkaisemiseksi on välttämätöntä ymmärtää ylläpitämislupien hakijaorganisaatioiden toiminnan kehittymistä myös pidemmällä aikavälillä. Näin tarkastelu on ulotettava osin koskemaan tuota Saaren määrittelemää 20 -vuotta pidemmälle ajanjaksolle alasta tehdyn muun tutkimuksen avulla.

Pitkän historian tutkimuksessa polkuriippuvuus nähdään mahdollisena tutkimusmetodiikkana. Sotarauta toteaa, että polkuriippuvuuden avulla voidaan myös aluetutkimuksessa selvittää kasautuvia hyötyjä ja haittoja sekä sellaista toimintaympäristöstä tulevaa palautetta, joka vahvistaa ja ylläpitää instituutioita. Näin polkuriippuvuus kiinnittää instituutiot jo niiden kulkemaan polkuun ja samalla instituutiot omalta osaltaan lukitsevat itsensä alueen menneeseen. Streeckin ja Thelenin (2005,6) mukaan polkuriippuvuuden käsite vie aluetutkijat analysoimaan muutosta joko ”jatkuvana, lineaarisena ja pienin askelin etenevänä (inkrementaalinen muutos) tai jaksottaisena, satunnaisena ja epäjatkovana prosessina, joka näyttäytyy toimijoille suurina kertamuutoksina (äkillinen muutos)”. Kuva 1 tiivistää tämän kaksijaon, joka aluetutkimuksen pitäisi kyetä ylittämään ja etsimään näiden ääri vaihtoehtojen välillä olevia vaihtoehtoja. Sotarauta toteaa, että tiedämme vielä suhteellisen vähän siitä, miten institutionaalinen kenttä muokkaa pitkällä aikavälillä aluekehitystä. Hänen mukaansa aluetutkimuksessa tutkitaan kehitystä ja kehittämistä, mutta tutkimuksessa on tähän saakka ”panostettu suhteellisen vähän institutionaalisen muutoksen käsitteellistämiseen ja teoretisointiin.” (Sotarauta 2008, 249 - 251.)

Kuva 1. Institutionaalisen muutoksen tyypittely prosessien luonteen ja muutoksen seurausten perusteella (Streeck & Thelen 2005, 9; Sotarauta 2008, 250)

Sotaraudan mukaan evolutionaarisessa aluetutkimuksessa painotetaan ”menneen kehityksen merkitystä tämän päivän päätöksissä ja tulevaisuuden vaihtoehtojen mahdollistajina tai rajoittajina.” Tapahtumien välillä voidaan nähdä siis tiettyä polkuriippuvuutta. Polkuriippuvuus ja polkujen luominen ovatkin tästä syystä keskeisiä käsitteitä evolutionaarisessa tutkimusotteessa. (Martin & Sunley 2006; ks. myös Fuchs & Shapira 2005; Sotarauda 2007, 13.)

ENSIMMÄINEN EKSPANSIO – SYNTY, LAAJENEMINEN JA INTEGROITUMINEN

Suomalaisen järjestövetoisen kansanvalistustyön syntyä ajoittuu 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun väliselle ajalle. Tuolloin Suomeen syntyi monia kansanliikkeitä, joiden pääasiallinen tehtävä oli yleisen sivistystason nostaminen. Kouluttautuminen, itsekasvatus ja itsensä velvoittaminen olivat avaimia niin yhteiskunnalliseen nousuun kuin hyvään elämään. Kun yleistä koulujärjestelmää ei vielä ollut, niin monet sivistysjärjestöt mm. nuorisoseurat huolehtivat kansalaisten omaehtoisesta opettamisesta, tai tuon ajan käsitteillä puhuttaessa, valistamisesta ja sivistämisestä. (Numminen 2011.)

Yhteiskunnan teollistuminen ja Eurooppalainen valistusaate vaikuttivat merkittävästi aikuiskoulutuksen syntymiseen. Aikuisiin kohdistunutta opetusta antoi ensin kirkko omaa sanomaansa julistaessaan ja siinä samalla levitti lukutaitoa kansan keskuuteen. Tämä loi osaltaan myös pohjaa kansansivistyksellisten liikkeiden käynnistymiselle. Aikuisiin kohdistuvaa valistus- ja sivistystyön vaikuttajia olivat erityisesti kansallisuusaate, liberalismi ja työväenliike. (Panzar 2007, 20 - 21.) Usein jätetään vähälle huomiolle, että nämä liikkeet nousivat nimenomaan Eurooppalaiselta pohjalta. Vyöryn sai liikkeelle Ranskan suuri vallankumous 1700-luvun lopussa. Sen jälkeen 1800-luvun puolivälissä tanskalainen N.F.S.Grundtvig oli yksi merkittävimmistä kansansivistysaatteen virittäjistä. Virtasen perinteisen tulkinnan (Pellinen 2001) mukaan aikuiskasvatuksen ensimmäinen vaihe 1800-luvulla oli kansan valistamisen kausi. Tällöin valistamisen lähtökohtina toimivat valistus ja liberalismi. Käytettiin termiä rahvaan valistaminen. (Virtanen 2007, 95.)

Myös suomalainen kansansivistystyön juuret ovat tässä tanskalaisessa perinteessä. Kuten Panzar (2007, 21) kuvaa ”kansallisuusaatteen merkitystä on pidetty usein keskeisenä voimatekijänä” aikuisiin kohdistuvan sivistystyön käynnistymiseen ja vahvistumiseen. Hobsbawm (1994) on nimennyt 1800-luvun nationalismin, eli kansallisuusaatteen vuosisadaksi. Aivan samalla tavalla kuin Tanskassa Suomessakin J.W. Snellman on yksi keskeisistä hahmoista, joka oli luomassa suomalaista kansallista identiteettiä, kulttuuria ja kieltä. Myös taloudellinen vaurastuminen mahdollisti kulttuurisen nousun Suomessa aivan samalla tavalla kuin Tanskassa joitain vuosikymmeniä aikaisemmin. Vähempiosaiset sivistyessään motivoituvat paremmin koko yhteiskunnan kehittämiseen. Näin syntyi perusta kansansivistystyön organisoitumiselle. Suomessa avainroolissa oli Kansanvalistusseura, joka perustettiin 1874 taustanaan ajatus kansallisromanttisesta kansansivistystyöstä. Järjestäytyneen kansansivistystyön ensimmäiseksi työmuodoksi nousi opintokerhotoiminta 1900-luvun alussa. Jo tätä aikaisemmin järjestöt ja kansalaisliikkeet perustivat innokkaasti kansanopistoja. Myös työväenopistoja perustettiin erityisesti kaupunkeihin. Nämä tarjosivat pitkälle 1900-luvun puolelle pääosin yleissivistävää opetusta erityisesti yhteiskunnallisissa aineissa. Nämä oppilaitokset ja opintomuodot saivat näin paikkansa erityisesti kansankunnan sivistyksellisten ja koulutuksellisten aukkojen täydentäjänä. Voidaan puhua myös siirtymästä kansan valistamisesta kansan sivistämiseen. (Panzar 2007, 21 - 27.)

1920-luvulla kansansivistystyö laajeni voimakkaasti ja keskeisille organisaatioille alettiin maksaa lain perusteella valtionapua. Vapaa sivistystyö saikin ensimmäiset valtion ”jatkuvat” tuet 1920-luvulla ja tämä osaltaan aiheutti roolien uudelleen määrittelyn tarvetta vst-oppitosten ja valtion välille, josta syystä mm. Castrenin komiteamietintö oli tarpeen. Castrénin määrittely valtiovallan ja vapaan

kansansivistystyön suhteesta kelpasi toiminnan perustaksi 1990-luvulle saakka. Tuomiston mukaan mietintö onkin vapaan sivistystyön historian ja teoriakehittelyn kannalta keskeinen dokumentti. (Tuomisto 1998.) Tällöin ensimmäistä kertaa nostettiin vahvasti esiin vapaan sivistystyön ”vapautta” ja sen peruslähtökohtaa persoonan omaehtoisen kehittämisen pohjana, joka siis edellytti vapautta yhteiskuntaan sitoutuneesta ja siten normittuneesta kehittämisestä. (ks. myös Pätäri 2012, 55.)

TOINEN EKSPANSIO – INSTITUTIONALISOITUMINEN KILPAILUTILANTEESEEN

Aikuiskoulutus muodostuikin toisen maailmansodan jälkeen lähes yksinomaan vapaan sivistystyön alueen toimijoiden toiminnasta. Sivistysoppia aikuisille antoivat kansalais- ja työväenopistot, kansanopistot ja sivistysjärjestöt. Vasta 1950- ja 1960-luvuilla opetuksen luonne muuttui ja käsitteeksi alkoi muodostua aikuiskasvatus. Vapaa sivistystyö jäi tuolloin yhdeksi toiminnan osa-alueeksi ja on sitä vieläkin. Yhteiskunnan kiinnostus aikuiskasvatukseen kasvoi merkittävästi. Opiskelu miellettiin entistä enemmän työ- ja kansalaiselämän voimavaraksi. (Panzar 2007, 21 - 27.) Samalla tapahtui siirtymää vapaan sivistystyön sisällä enemmän vapaiden harrastusopintojen edistämiseen ja yhteiskunnalliseen kasvattamiseen. Samalla ammattiin ja tutkintoon johtava koulutus rajautui vapaan sivistystyön ulkopuolelle. Näin myös ammatilliselle aikuiskoulutukselle avautui oma toimintakenttä. Myös vapaan sivistystyön -käsite aikuisten opettamisessa jäi taka-alalle ja sen tilalle nousi aikuiskasvatuksen -käsite. Vapaa sivistystyö ymmärrettiin aikuiskasvatuksen yhdeksi alakäsitteeksi ja siirryttäessä 1970 -luvulle aikuiskasvatus korvautui aikuiskoulutuksella. Aikuiskoulutus onkin ”aikuksille suunnattua ja järjestettyä koulutusta, joka tarjoaa aikuisillekin mahdollisuuden suorittaa tutkinto tai yleensä vain saada koulutusta elämän eri vaiheissa” (Virtanen 2007, 95 - 96 ja 100.)

Tuomiston ja Salon näkemyksen mukaan tällä ajanjaksolla on siirrytty ”elinikäisen oppimisen ja markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan ”välivaiheen” kautta aikuiskasvatuksen elämänpoliittiselle aikakaudelle.” Aikuiskoulutusjärjestelmää arvioitiinkin mm. toinen parlamentaarinen aikuiskoulutuskomitean toimesta, joka jätti raporttinsa 1970-luvun alkupuolella. Sen työn pohjalta voidaan vst-oppilaitosten toiminnan supistumisen sijaan sanoa laajentuneet vielä merkittävästi 1970-luvun puolivälissä ammatillisen aikuiskoulutuksen voimakkaan kasvun ohessa. Aikuiskoulutuksen toimintaympäristössä ”kaikenkattava aikuiskoulutusjärjestelmä saavutti lakipisteensä 1980-luvun lopussa” (Tuomisto & Salo 2006, 6 ja 14.)

Aulis Alanen (1992, 10 - 15) luokitteli suomalaisen aikuiskoulutuspolitiikan vuonna 1992 kolmeen eri kehitysvaiheeseen. Kehitysvaiheet olivat: myötäilevän sivistyspolitiikan kausi (1920–1960), suunnittelukeskeisen politiikan kausi (1970–1985) sekä markkinaperustaisen politiikan kausi (vuodesta 1987 eteenpäin). Alanen oli nostamassa käyttöön mm. aikuiskoulutuksen, elinikäisen kasvatuksen ja jatkuvan koulutuksen käsitteitä. Aaltosen mukaan Alanen määritteli sivistysjärjestöjen keskeisiksi tehtäviksi ihmisten ”kokonaispersoonallisuuden kehittämisen, omaehtoisuuden, opinnollisuuden, harrastusten ja yhteiskunnallisten opintojen järjestämisen sekä itsesäätelyn vapauden.” (Aaltonen, 2006, 34 - 40.)

Sivonen on käyttänyt itsekasvatusta käsittelevässä väitöskirjassaan vielä hieman edellisestä aikuiskoulutuspolitiikan päätulkinnaksi vakiintuneesta jaottelusta poikkeavaa T. I. Wuorenrinteen luomaa jaottelua. T. I. Wuorenrinteen (1941, 23 - 25) mukaan Suomen kansansivistyksen historia jakautuu myös kolmeen toistaan kronologisesti seuraavaan vaiheeseen. Jaottelun mukaan ensin on kansan kasvatuksen aika sitten kansanvalistuksen aika ja näiden jälkeen vapaa kansansivistystyö. Ensimmäinen ja toinen vaihe sijoittuvat itsenäisyyttä edeltävälle ajanjaksolle. Sivonen toteaa, että vaikka vaihtoehtoisikin jaotteluja Suomen kansansivistyksen historian vaiheille on esitetty (Alanen 1992, 10 - 15, Tuomisto 1991, 36,

edellinen jaottelu edellisessä kappaleessa), hän noudatti omaa analyysiä tehdessään pääpiirteissään Wuorenrinteen ”vanhaa” jaottelua, koska se on uudempia jaotteluvaihtoehtoja autenttisempi hänen itsekasvatuksen käsitteen kehkeytymisen viitekehystarkastelussaan. Tämä kuvaa hyvin pitkän historian luonnin ja kuvaamisen vaikeutta. Eri aikakausien termit eivät ole yhteismitallisia ja niiden sisältö ei välttämättä ole sama eri aikakausina vaikka termi olisi sama. Wuorenrinteen kausi – kansan kasvatuksen aika – ei ole vakiintunut sellaisenaan käyttöön. Kansan kasvatuksen aika kestitkin Sivosen mukaan tässä Wuorenrinteen määrittelyssä noin 300 vuotta päättyen 1800-luvun puolivälissä. (Sivonen 2006, 43.) Näin se tulee tietynlaiseen saranakohtaan kansanvalistuksen kanssa 1800-luvun puolivälissä. Voi olla niin, että ”työväenajattelijan” määrittelyyn, jollainen Wuorenrinne oli, sopii paremmin tämä määritelmä kansan kasvatuksesta. Monet myöhemmät analyytikot käyttävät vielä pitkälle 1900-luvun puolelle käsiteparia rahvaan valistaminen. Se onkin arvosidonnaisempi ilmaus kuin kansan kasvatusta ja tällä valinnalla on monissa yhteyksissä haluttu korostaa yhteiskunnan luokkasuhteista ja luokkarakenteesta lähteivissä tulkinnoissa kansan alisteista asemaa suhteessa eliittiin. Termivalinta on kuvannut enemmän yhteiskunta- ja arvopoliittista näkemystä kuin ollut puhtaasti analyyttinen tulkinta vallinneesta tilanteesta.

Temmes (1994, 275–281; 305–308) onkin kuvannut suomalaisesta koulutuspolitiikkaa pitkälle hajautettuna ja paikalliseen itsehallintoon perustuvana ainutlaatuisena hallinnollisena mallina. Suomalainen malli on syntynyt pitkän ajan kuluessa pohjoismaisen hyvinvointivaltion, mannereurooppalaisen byrokratian ja venäläisen tradition yhteistuloksena. Tuohon kokonaisuuteen on vielä tullut vaikutteita lähinnä anglosaksisissa maissa vahvasti edustetusta uusliberalistisesta koulutuspoliittisesta suuntauksesta. (Rajanen 2000, 17.)

KOLMAS EKSPANSIO – KOULULAIT JA PAKKOLIITTO

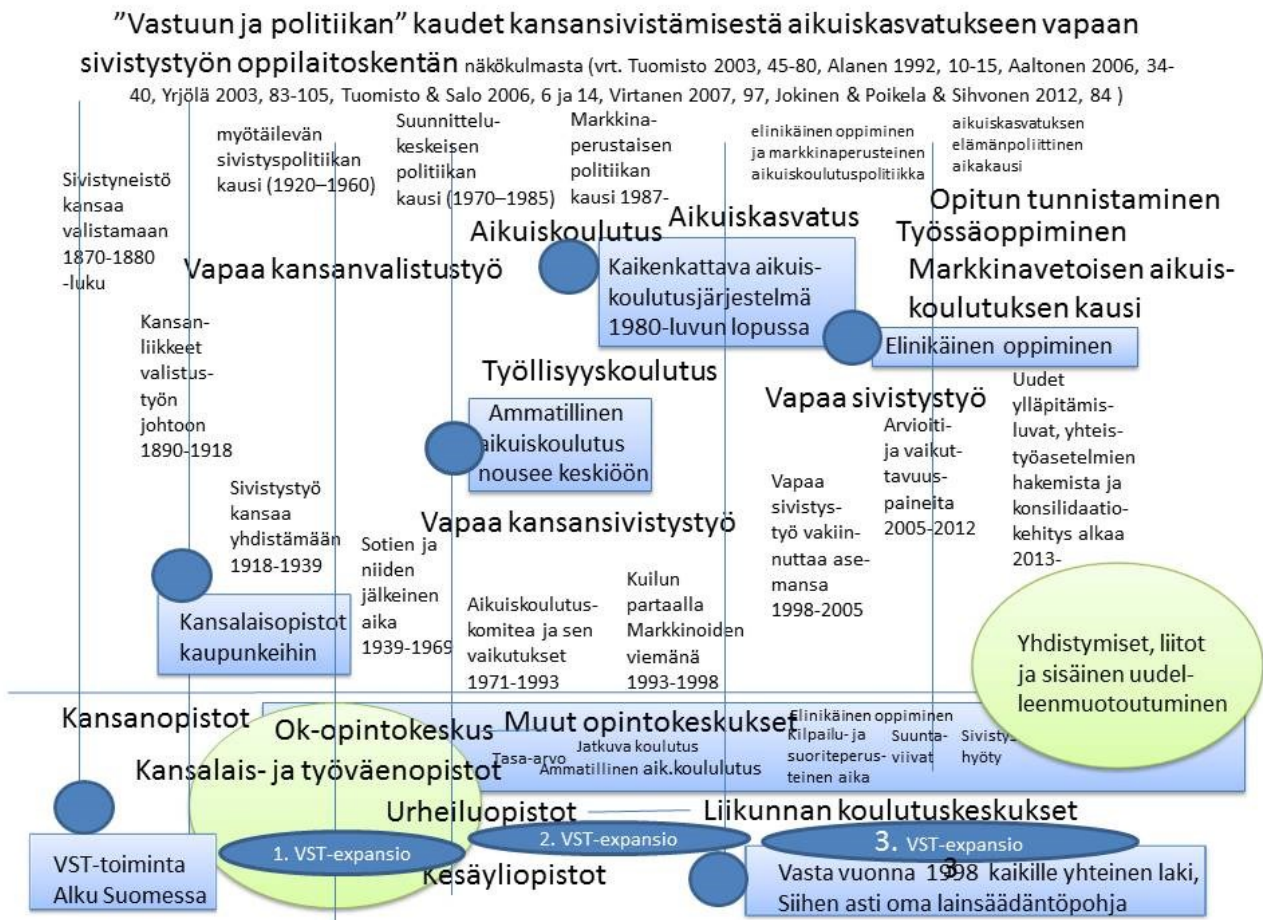
Pitkäsen (2012) mukaan vapaa sivistystyö on ollut nykyisenkaltaista vasta vuoden 1998 lakiuudistuksen jälkeen. Tällä tarkoitetaan sitä, että se on voitu nähdä näiden viiden oppilaitosmuodon enemmän tai vähemmän yhtenäisenä koonnoksena vasta tuosta vuodesta lähtien. Muutos on pitkässä kaaressa äkillinen ja institutionalisoi vst-oppilaitokset yhteiskunnan kehittämisjärjestelmän osaksi sitoen niille yhteisten resurssin. Vapaan sivistystyön historiaa 1980-luvulla kirjoittaneet Karjalainen ja Toiviainen (1984) tunnistavat vapaan kansansivistystyön piiriin kuuluviksi kansanopistot, kansalais- ja työväenopistot ja sivistysjärjestöt. Opintokeskukset nähdään tuolloin sivistysjärjestöinä, kesäyliopistot yliopistojen kolmantena lukukautena ja urheiluopistot eivät tuolloin vielä liity ”mitenkään” vapaaseen kansansivistystyöhön. Pitkäsenkin (2012, 45) mukaan ”yleisessä jargonissa uusi vapaa sivistystyö miellettiin vapaan kansansivistystyön perinteen kunnialliseksi jatkajaksi.” Hänen näkemyksensä mukaan:

”Kuitenkin kaikilla vapaan sivistystyön toteuttajilla on ollut taustallaan joku muu tärkeämpi aate. Kansalais- ja työväenopistoilla se oli työväen valistus ja kansanopistoilla vastaavasti grundtvigilaisuus, kristillisuus, työväenaate, raittius tai muu vastaava. Kesäyliopistoilla aate oli varmaankin viime kädessä valistusaate ja opintokeskuksilla omien taustajärjestöjensä aate. Urheiluopistoilla se oli urheiluaate, joka sekin oli joko valkoista tai punaista. Vapaan sivistystyön oppilaitokset eivät ole syntyneet toteuttamaan vapaan sivistystyön aatetta. Ne ovat syntyneet aina jostakin muusta aatteesta tai tarpeesta, ja sivistys on ollut keino tämän aatteen toteuttamiseksi tai tavoitteen saavuttamiseksi. (Pitkänen 2012, 45.)”

On syytä korostaa, että näkemys on hallintovirkamiehen lähes teknokraattisen steriili ja insinöörimäinen näkemys vapaasta sivistystyöstä ja sen sisällöstä. Valtion näkökulmasta vapaa sivistystyö onkin nykyisessä muodossaan Pitkäsen mukaan ”tosiasiassa hallinnollinen käsite, joka yhdistää viisi hyvin erilaisen perinnön omaavaa oppilaitosmuotoa.” Pitkäsen esittämä tiivistynyt näkemys vapaasta sivistystyöstä perustuu hänen

artikkelinsa yhteenvetotietojen mukaan yhteensä 34 vuoden taustaan aikuiskoulutuksen ja vapaan sivistystyön parissa opettajana, rehtorina ja virkamiehenä. (Pitkänen 2012, 45.)

Vapaan sivistystyön pitkät kaaret ja expansiot voidaankin ”sanapilvenomaisesti” esittää tiivistetysti kuvan 2 avulla. Kuva on tulkintakehys ja siksi se ei sisällä ajallisesti tarkkoja rajauksia vaan hahmottelee erilaisten kehityskaarien lomittumista toinen toiseensa.

Kuva 2. Aikuiskoulutuksen ja vapaan sivistystyön pitkä historia ja expansiot ”sanapilvenomaisesti” koottuna

JÄLKEEN – RAKENTEELLINEN KEHITTÄMINEN

Opetushallinnolla valtion edustajana on oma intressinsä suunnata koulutusta, ja näin parantaa sen tehokkuutta, sillä eri tavoin toteutettuun aikuiskoulutukseen osallistuu vuosittain yli 1,7 miljoonaa kansalaista. Työkäisestä aikuisväestöstä Suomessa aikuiskoulutukseen osallistuu vuosittain yli puolet ja osallistuminen on runsasta myös kansainvälisesti verrattuna (esim. Silvennoinen 2013, 230 - 233 ja Tilastokeskus 2013.) Vst-oppilaitosten järjestämään aikuiskoulutukseen osallistuu vuosittain nettomääräisesti siis noin miljoona suomalaista (2005) ja valtio tukee opintoja vuosittain vajaalla 200 miljoonalla (mm. Manninen 2010, 165). Uudella vuosituhanella aikuiskasvatustalouden keskiössä nähdään yhä olevan markkina-ajattelun ohjaama koulutuspolitiikka (Silvennoinen 2014, 341).

Aikuiskoulutuksen keskeiset lähtökohdat 2000-luvulla perustuvat Parlamentaarisen aikuiskoulutustyöryhmän (PAT) mietintöön ja sen linjauksiin ja keskeistä onkin heterogeenisten aikuiskoulutusmuotojen kokonaisuuden kehittäminen sekä tämän järjestelmän ohjaus huomioiden

yhteiskuntapoliittisesti tärkeät koulutussisällöt. PAT:in taustalla vaikuttavat silloisen hallituksen politiikka ja koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelman 2003–2008 linjaukset, joiden mukaan ”vapaata sivistystyötä kehitetään kansalaisten omiin tarpeisiin vastaavana verkostona, ja sen asemaa sosiaalisen yhteenkuuluvaisuuden, demokraattisten arvojen ja aktiivisen kansalaisuuden edistäjänä vahvistetaan.” (Vaherva ym. 2006, 10 - 11.)

Opetusministeriö asettikin Vahervan (2007) toisen arviointiryhmän työn jälkeen 1.2.2008 valmisteluryhmän laatimaan ehdotusta vapaan sivistystyön kehittämisohjelmaksi (Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009–2012) vuosille 2008–2012. Vapaan sivistystyön kehittämisohjelmaa pidetäänkin yleisesti vst-toiminnan valtiollisen uusimuotoisen sääntelyn avainasiakirjana. Tämä asiakirja on governance-teorian pohjalta kaksimerkityksinen asiakirja. Toisaalta se on vapaan sivistystyön toiminnallisia reunaehtoja uudelleen määrittävä asiakirja, mutta se on nähtävissä samalla myös uuden hallinnollisen ajattelun ilmentymänä ns. policy-ohjauksena. Yksi sen johtopäätöksistä tuolloin oli, että vapaan sivistystyön toimijoiden tulisi aiempaa selkeämmin kyetä määrittelemään ja todentamaan oma tehtävänsä ja merkityksensä suhteessa sekä toimintaympäristöönsä että muihin aikuiskoulutusjärjestelmän toimijoihin. (Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009, 46.)

Poikelan ym. (2009, 28) mukaan vapaan sivistystyön toimintaympäristö on muuttunut erityisen selvästi kahden viime vuosikymmenen aikana. Suurin tapahtunut muutos se, että ”aikuiskoulutuspolitiikassa ja koulutuksen järjestämisessä on otettu mallia aiemmin elinkeinoelämässä tutuista periaatteista ja käytännöistä.” Samalla aikuiskoulutus on ”ammattillistunut” ainakin kahdessa merkityksessä. Aikuiskoulutusta tarjoavista organisaatioita on toimintaympäristön muuttuessa tullut yhä ”tietoisemmin palvelujaan myyviä asiantuntijaorganisaatioita, ja toisaalta kansalaisten työmarkkinakilpailukyvyyn kasvattamiseen tähtäävä ammatillinen koulutus on vallannut alaa perinteiseltä sivistystyöltä.” Vapaan sivistystyön oppilaitosten perinteisten opiskelijoiden profiili on muuttunut yleisen koulutustason noustessa. (Poikela ym. 2009, 38 – 39.)

Osana valtionhallinnon kehittämistä myös vst-oppilaitosten toiminnan kehittämiseen on viime vuosina kohdistunut erityinen ”Rakenteellisen kehittämisen ohjelma” (rake) koskien kaikkia vst-oppilaitoksia. Tämän ohjelman toteuttaminen jatkuu yhä ja siihen suunnataan myös jatkossa erityisresursseja. Rakenteellinen kehittäminen tarkoittaa tässä yhteydessä oppilaitosrakenteen tarkastelua kokonaisuutena (Rakenteellisen kehittämisen ohjelma 2014). Se onkin selkeä jatko Vapaan sivistystyön kehittämisohjelmalle. Vuosina 2014 – 2016 toteutetun ohjelman avulla tehostettiin koulutusjärjestelmän toimintaa ja vahvistettiin koulutuksen järjestäjien edellytyksiä vastata opiskelijoiden, työelämän, muun yhteiskunnan sekä alueiden muuttuviin tarpeisiin laadukkaalla opetuksella ja koulutuksella.

Tämän vuoden 2014 rakenteellisen kehittämisen ohjelman saatesivulla todetaan:

”Hallitus antoi 29.11.2013 päätöksen rakennepoliittisen ohjelman toimeenpanosta. Päätöksen mukaan vapaassa sivistystyössä toteutetaan rakenne- ja rahoitusuudistus. Tavoitteena on toiminnan laadun ja vaikuttavuuden varmistamiseksi luoda riittävän suuret vapaan sivistystyön oppilaitokset. Uudistuksessa selkeytetään ja ajantasaistetaan rahoituksen määräytymisperusteet. Rahoituksen tulee kannustaa opiskelumuotojen kehittämiseen. Toiminnan ennakoitavuuden parantamiseksi määritellään vapaan sivistystyön toiminnanvolyyymille ylläpitäjäkohtaiset rahoituksen reunaehdot.”

Ministeriö asetti kehittämisohjelman uudistusten eteenpäinviemiseksi ohjausryhmän, jonka työn tavoitteeksi ”asetettiin vahvat koulutuksen järjestäjät ja ylläpitäjät, jotka kykenevät vastaamaan työelämän,

yksilöiden ja yhteiskunnan muuttuviin ja kasvaviin osaamis- ja koulutustarpeisiin sekä ammatillisen peruskoulutuksen ja lisäkoulutuksen, lukiokoulutuksen ja vapaan sivistystyön verkon tiivistäminen.” Julkisen talouden kestävyysvaje sekä koulutukseen kohdennetut menosäästöt olivat peruste tälle tavoiterajaukselle. Näin vapaata sivistystyötä koskevat toimenpiteet tähtäsivät siis elinvoimaisen ja vahvan ylläpitäjäverkon aikaansaamiseen. Keskeistä tämän tutkimuksen kannalta oli se, että tämän tutkimuksen aineistona olevia uusittuja ylläpitolupia tultaisiin suunnitelmien mukaan laajasti arvioimaan (taloudelliset edellytykset) ja tavoitteena oli huomioida ylläpitäjän koko toiminta ylläpitolupien mukaan ottaen huomioon sekä tutkintoon johtava koulutus että arvo- tai aatetausta ja muu koulutustehtävän tuoma erityisyys sekä syrjäytymistä ehkäisevä työ. Prosessi etenikin jo pitkälle, mutta eduskunta kaatoi valmistelun pysäyttämällä toisen asteen koulutus uudistuksen valmistelun. Salonheimon mukaan vst-oppilaitosten kenttä oli tuolloin jossain määrin varustautunut järjestämis- ja ylläpitämisverkkojen ja -lupien uudistamiseen sekä ylläpitäjien taloudellisten ja toiminnallisten voimavarojen arviointiin. Valmistelut kuitenkin raukesivat mutta Salonheimon mukaan kentällä on siitä huolimatta käynnissä työryhmän ehdotuksen mukaista liikehdintää. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014; Salonheimo 2016, 12.)

Vapaan sivistystyön kehittämissuunnitelmassa ja rakenteellisen kehittämisen ohjelmassa ei asetettu vapaan sivistystyön ylläpitäjä- ja oppilaitosrakenteen kehittämiseksi suoranaisia määrällisiä tavoitteita. Sekä vst-oppilaitosten ylläpitäjien ja oppilaitosten lukumäärä on kuitenkin laskenut viime vuosina. Vuonna 2009 vapaan sivistystyön oppilaitosten ylläpitäjiä oli 316 ja kun vuonna 2015 niitä oli 289 (vähennys 27). Vähän pidemmällä ajanjaksolla vst-oppilaitosten määrä on vuosina 2004 – 2015 vähentynyt yhteensä 76 oppilaitoksella. Kesäyliopistojen ja liikunnan koulutuskeskusten määrä on pysynyt samana ja yksi opintokeskus on tullut jopa lisää. Kansalaisopistojen määrä on tuona aikana vähentynyt eri syistä 66 oppilaitoksella ja kansanopistojen määrä 11. Oppilaitosten kokonaismäärä on näin siis laskenut 20 % eli viidenneksellä, jota on pidettävä merkittävänä vst-oppilaitosten määrän rakenteellisena kehityksenä, kun niiden yhdessä tavoittama opiskelijamäärä on käytännössä pysynyt samana. (vrt. Salonheimo 2016, 19 – 21.) Oppilaitosten rakenteellisen kehittämisen alkukohta voidaan määritellä vielä tuota Salonheimon esittämään vuotta 2004 aiemmaksi. Poikelan ym. (2009, 21) arviointiraportin laatiman taulukon pohjalta asettamalla vuosi 2000 lähtökohdaksi voidaan nähdä, että tuon 4-vuotiskauden aikana vähenemä oli vielä 10 kansalaisopistoa ja yksi kansanopisto lisää eli vuosina 2000 – 2015 vähenemä on yhteensä kaikkiaan 87 vst-oppilaitosta.

Monet muutokset ovat viime vuosikymmeninä muuttuneet entistä ennakoimattomammiksi. Epäjatkuvien ja jatkuvien muutosten virrassa pelkkä inkrementaalinen muutoksiin reagointi ei enää välttämättä riitä. Tarvitaan yhä enemmän myös reagoitua äkillisiin ja jatkuviin muutoksiin. Sotaraudan mukaan nykyinen tietointensiivinen globaalitalous vaikuttaisi edellyttävän organisaatioilta seuraavia yleisiä kykyjä:

- Nopeutta toimia - kykyä reagoida nopeasti ja ennakoida tapahtumia
- Käsitteellistämisen ja merkityksen antamista - kykyä käsitteellistää uudet ilmiöt, löytää niiden merkitykset omassa toiminnassa sekä kykyä tulkita abstrakteja kehityskulkuja
- Linkkien luontia - kykyä verkostoitua ja hoitaa kumppanuussuhteita
- Aineettomuutta – kykyä luoda taloudellista lisäarvoa palveluista ja elämyksistä
- Mielikuvien rakentamista - kykyä ymmärtää todellisuutta moninaisten tulkintojen kentässä
- Teknologian ymmärrystä - kykyä soveltaa uutta teknologiaa omassa toiminnassa
- Epäselvyyden hallintaa – kykyä hyödyntää monimutkaisia ja avoimia tilanteita uutta luovan jännitteen lähteinä (Sotarauda 2007, 9.)

Evolutionaarisessa otteessa tuleekin Sotaraudan näkemyksen mukaan korostaa, myös Boschman (2004), mukaan institutionaalisen joustavuuden keskeistä merkitystä nykyaikaisessa aluekehittämisessä ja kehittämisessä yleensä. Joustavuutta tarvitaan neljästä syystä. Ensinnä resilientit, strategiseen sopeutumiseen kykenevät alueet ovat Sotaraudan mukaan tulevaisuuden menestyjiä.

Kehittämistoiminnassa korostuu tällöin itseuudistumisen kapasiteetin vahvistaminen. Toiseksi alueiden itseuudistumisen kapasiteetti selittää Sotaraudan mukaan myös varsin pitkälle alueiden kehitystä pitkällä aikavälillä. Kolmanneksi ”hajautuneet innovaatioverkostot, avoimet innovaatioprosessit ja kehitysalustat tarjoavat aivan uudenlaisia mahdollisuuksia aluekehittämiselle ja innovaatiopolitiikalle.” Neljänneksi moninaisuus onkin alueen kehityksen pitkän aikavälin kasvualusta ja eräänlainen toimialojen kietoutuneisuuden moninaisuus vahvistaa näin alueen kehittymistä. (Sotarauda 2007, 10.)

Rakennemuutosta ja sopeutumista on vst-oppilaitoksissa tapahtunut monella eri tavalla. Joustavuutta on haettu mm. useita koulutusmuotoja yhdistämällä. Tällaisia ”uusia” oppilaitoksia on Aaro Harjun tekemän selvityksen mukaan 15. Niihin oli yhdistetty 22 entistä vapaan sivistystyön oppilaitosta ja määrän alenema on tällä tavalla ollut 7 oppilaitosta. Kansalaisopistoja yhdistämällä taas on syntynyt seutu- ja alueopistoja yhteensä 58 kappaletta. Näihin uusiin seutu- ja alueopistoihin on koottu yhteensä 164 kansalaisopiston toiminnot. Kansanopistojen keskinäisiä yhdistämisinä on tapahtunut kolme kappaletta ja ne ovat syntyneet 7 opiston yhdistämisestä. Myös vst-oppilaitosten hallinnollinen yhteistyö on lisääntynyt viime vuosina mm. yhteisen johtokunnan ja rehtorin avulla, yhteisen rehtorin avulla, kunnan sivistystoimenjohtajan toimimisella vst-oppilaitoksen rehtorina sekä joillain muilla yksittäisillä alueellisilla ratkaisuilla. Salonheimo esittelee raportissaan vielä tarkemmin joitain yksittäisiä muutostapauksia ja niiden toteutustapaa. Ne kertovat hyvin siitä päälinjasta, joilla vst-oppilaitosten toimintaa on kehitetty viime vuosina ja mitkä ovat olleet näiden liitosten tavoitteet. Niiden sisällöstä on tähän syytä nostaa lähinnä niiden yhdistämisen kuvaus Salonheimon tekemän muutostapauksen otsikoinnin mukaan (Salonheimo 2016, 22 – 24.):

Soisalo-opisto - koulutuspalvelujen saatavuuden alueellinen turvaaminen;

Närpes vuxeninstitut - kansanopiston pelastaminen kaupungin maahanmuuttostrategiaan kytkemällä;

Kuusamo-opisto - monipuolisen koulutus- ja kulttuurilaitoksen rakentaminen kaupungin palveluvalikoimaan;

Pohjois-Karjalan opisto ja ammattiopisto Niittylahti ja Pohjois-Karjalan kesäyliopisto - synergiaa ja olemassaolon edellytyksiä toiminnan keskittämällä;

Seurakuntaopisto - yhteiseen arvopohjaan perustuva kasvun strategia;

Espoon työväenopisto Omnia - alueellisella koulutuksen osaamiskeskuksella kehittämisen kärkeen (Salonheimo 2016, 26 – 52.)

Aaro Harjun keräämien tietojen perusteella vst-oppilaitoksista Opintokeskukset ovat käytännössä ajaneet alas alueille sijoitetut toimintansa tai karsineet palveluverkostoaan käytännössä puoleen. Tämä on tapahtunut sisäisin järjestelyin viimeisen kymmenen vuoden aikana. Nyt näillä 12 opintokeskuksella on keskustuomiston lisäksi yhteensä 21 aluetoimistoa eri puolilla Suomea kun 22 toimistoa on lopetettu. Näin niiden aluetoiminta on puolittunut ja niistä on tullut selkeästi valtakunnallisia sivistysjärjestöjen ylläpitämiä oppilaitoksia. (Harju 2016, 87.)

Yhteenvedona voidaan todeta, että monenlaisia ja monentasoisia muutoksia vst-oppilaitosrakenteessa on tapahtunut. Äkillinen olosuhdemuutos jäi ainakin vielä toteutumatta ja rakenteellinen kehittäminen jatkuu sopeutumalla mm. edellä kuvatuin keinoin. Joku iso äkillinen muutos voi kuitenkin muuttaa vst-oppilaitosrakennetta merkittävästikin. Maakunta- ja soteuudistusten vaikutus alueilla, usein

aluekehittäjinäkin toimiviin opistoihin ja oppilaitoksiin on vielä arvelujen varassa. Oppilaitoksissa tähän mennessä tehdyt ja edellä kuvatut sopeuttavat muutosratkaisut ovat sisältäneet ainakin *käsitteellistämistä ja merkityksen antamista, linkkien luontia sekä uusien mielikuvien luontia*. Resilienssiä eli sopeutumista on havaittavissa, mutta onko se riittävää. Tulevaisuus näyttää onko itseuudistumisen kapasiteettiä ollut riittävästi ja onko riittävän avoimia innovaatioprosesseja ja kehitysalustoja kyetty luomaan ja saatu aikaan toimintojen kietoutuneisuuden kautta riittävää toimintaa uudistavaa ja vahvistavaa kehitystä.

Lähteet:

- Aaltonen Rainer, 2006. Käsitteet liikkeessä. Teoksessa Tuomisto Jukka & Salo Petri (toim.) 2006. Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alasen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere University Press. Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere.
- Alanen Aulis, 1992. Suomen aikuiskasvatuksen organisaatiomuodot. Tampereen yliopisto, kasvatustieteiden laitos. Opetusmonisteet B7. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Castrén Zachris 1991. Valtio ja vapaa kansansivistystyö. Teoksessa J. Aaltonen & J. Tuomisto (toim.) Valistus, sivistys, kasvatus. Vapaan sivistystyön vuosikirja XXXII vuosikirja. Kansanvalitusseura. Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Jyväskylä: Gummerus, 141–158. Alkuperäisjulkaisu vuodelta 1929.
- Harju Aaro, 2016. Selvitys vapaan sivistystyön oppilaitosfuusioista ja yhteistyöverkostoista. Teoksessa Harju Aaro & Saloheimo Leena. Vapaan sivistystyön oppilaitosfuusiot. Vapaa Sivistystyö ry. Paino Picaset Oy, Helsinki.
- Hobsbawn Erik, 1994. Nationalismi. Suomentaneet Jari Sedergren, Jussi Träskilä ja Risto Kunnari. Vastapaino, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Jokinen Jyrki, Poikela Esa ja Sihvonen Juha, 2012. Sivistyshyöty ja sosiaalinen pääoma vapaassa sivistystyössä. Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö r.y. Karjalainen Erkki & Toiviainen Timo, 1984. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. 2. täydennetty painos. Weilin & Göös. Amer-yhtymä, Weilin & Göös kirjapaino, Espoo.
- Koskinen Helena, 2003. Pohjoismaisilta juurilta kohti maailmanlaajuisia toimijuutta? Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis 948.
- Manninen Jyri 2010. Sopeuttavaa sivistystyötä? Artikkelit Aikuiskasvatus –lehdessä 3/2010 s. 164 - 174.
- Numminen Jaakko 2011. Yhteisön voima. Osat 1-5. Suomen nuorisoseurojen liitto, Vantaa. Edita-Prima oy, Helsinki.
- Panzar, Eero 2007. Aikuiskasvatuksen toimintakentät. Teoksessa Collin K. & Paloniemi S. (toim.) Aikuiskasvatus tieteenä ja toimintakenttänä. PS-kustannus, WS Bookwell, Juva.
- PAT 2002. Parlamentaarisien aikuiskoulutustyöryhmän mietintö. OPM 3:2002. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pitkänen Pertti, 2012. Uusi vapaa sivistystyö. Teoksessa Anderzén Janica ja Vesalainen Elina (toim.), 2012. Yhdessä moniäänisesti. Kirjoituksia vapaan sivistystyön Arvoista. Kansalaisopistojen liitto KoL, kansalaisopistojen liiton julkaisuja I, Helsinki.
- Poikela Esa & Granö Matts & Keurulainen Harri & Kuusipalo Paula & Silvennoinen Pentti & Jokinen Jyrki & Knubb-Manninen Gunnel & Silvennoinen Heikki 2009. Vapaan sivistystyön opetushenkilöstön kelpoisuus, osaaminen ja työolot. Koulutuksen arviointineuvosto, Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Pätäri Jenni, 2012. Legitimaatiotulkintoja vapaasta sivistystyöstä. Diskurssianalyttinen tutkimus, Kasvatustieteen yksikkö pro gradu tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/83973>.
- Pätäri Jenni & Turunen Annika & Sivelius Ari. 2015 (toim.) Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö. Sivistystyön Vapaus ja Vastuu -pamfletti 2015. Vapaa sivistystyö ry, Helsinki.
- Rajanen Jari 2000. Selvitys koulutuksen paikallisen tason arvioinnin tilasta. Opetushallitus, arviointi 11/2000. Yliopistopaino, Helsinki.
- Rakenteellisen kehittämisen ohjelma 2014. (kts: http://minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Toisen_asteen_rakenneuudistus/index.html).
- Saari Juho, 2006. Johdanto: Historiallinen käänne. Teoksessa Saari Juho (toim.) Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen. Gaudeamus, Helsinki. Tammer-Paino, Tampere.
- Salonheimo Leena, 2016. Opistoista oppimiskeskuksiksi. Esimerkitapauksia vapaan sivistystyön oppilaitosten rakenteellisesta kehittämisestä Teoksessa Harju Aaro & Saloheimo Leena. Vapaan sivistystyön oppilaitosfuusiot. Vapaa Sivistystyö ry. Paino Picaset Oy, Helsinki.
- Silvennoinen Heikki 2013. Artikkelit aikuiskasvatus-lehdessä 3/2013.
- Silvennoinen Heikki 2014. Käänteentekijät - aikuiskoulutuksen vaikuttajia 1980-luvulta 2010-luvulle. Teoksessa Kari Kantasalmi & Mauri Nest (toim.) Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin. Suomalaisen aikuiskasvatuksen kentät ja kerrostumat, Sakke. Tampere University Press. Tampereen yliopistopaino Oy, Tampere.
- Sivonen Kirsti 2006. Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntöinä. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 117. Joensuun yliopistopaino, Joensuu.
- Sotara Markku 2007. Evolutionaarinen muutuskäsitys ja itseuudistumisen kapasiteetti. Käsitteellistä perustaa etsimässä. Tampereen yliopisto, Alueellisen kehittämisen tutkimusyksikkö. SENTE työraportteja 17/2007.
- Sotara Markku, 2008. Instituutioiden muutos ja institutionaalinen yrittäjyys aluekehityksessä. Teoksessa Mustikkamäki Nina & Sotara Markku (toim.) Innovaatioympäristön monet kasvot. Tampere University Press. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere.
- Tilastokeskus 2013. Aikuiskoulutustutkimus 2012.
- Tuomisto, Jukka. 1998. Suomalaisen aikuiskasvatustieteen perustanlaskijat: Zachris Castrén, Urpo Harva ja Aulis Alanen. Kasvatus 1/1998.
- Tuomisto Jukka 2003. Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä. Teoksessa Riikonen Virve (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Opintotoiminnan keskusliitto ja kansanvalitusseura. Dark Oy, Vantaa.
- Tuomisto Jukka & Salo Petri (toim.) 2006. Edistävä ja viihdyttävä aikuiskasvatus. Aulis Alasen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere University Press. Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere.

Vaherva Tapio, Malinen Anita, Moisio Antti, Raivola Reijo, Salo Petri, Kantasalmi Kari, Kamppi Päivi, Silvennoinen Heikki, 2006. Vapaan sivistystyön oppilaitosrakenne ja palvelukyky. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 16. Jyväskylän yliopistopaino, Jyväskylä.

Valkonen, Emilia 2015. "Me myymme ja markkinoimme kursseja" Markkinaorientaation piirteet kansalaisopistoissa. Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Education, Humanities, and Theology, No 79, Joensuu, Itä-Suomen yliopisto.

Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009–2012, 2009. Opetusministeriön asettaman valmisteluryhmän loppuraportti. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009:12. Yliopistopaino.

Virtanen, A., 2007. Ammatillinen aikuiskoulutus: taustaa, kirjoja ja nykytilaa. Teoksessa Collin K. & Paloniemi S. (toim.) Aikuiskasvatus tieteenä ja toimintakenttinä. PS-kustannus, WS Bookwell, Juva.

Yrjölä Pentti 2003. Aikuiskoulutuspolitiikka vapaassa sivistystyössä ja opintokeskusten toiminnassa. Teoksessa Riikonen Virve (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Opintotoiminnan keskusliitto ja kansanvalistusseura. Dark Oy, Vantaa.